

BARÁZ CSABA

A LÉLEKLYUK – BARLANG FELIRATA ÉS RÉGÉSZETI KÖRNYEZETE

A bükkaljai *kaptárkömező* keleti peremén bújik meg a vidék ősi kőkultúrájának egy fontos emléke, a *Léleklyuk-barlang*. Ellentétben a nevével nem természetes üreg, hanem ember által kőzetbe faragott pincyszerű helyiség. Függetlenes kürtőjének, falán kőbe vésett írásjelek láthatók. A Sálytól északra fekvő Latorút nevű kicsiny település mellett lévő különleges sziklahelyiségre és a feliratra a kaptárkövekkel foglalkozó szakirodalmi művek szinte kivétel nélkül felhívják a figyelmet.¹ A Léleklyuk-barlang környéke régészeti-történeti szempontból igen jelentős hely:

egynegyed négyzetkilométernyi területen négy különböző korú, eredetű és típusú vár, valamint egy koraközépkori település maradványai lelhetők fel. Az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai során a következő objektumok váltak ismertté (1. ábra):²

1. a Latorvár-tetőn egy nagy kiterjedésű több mint 5 hektár területű késő bronzkori település sánca;

2. a hegytető fennsíkján egy 10. századnak tartott, 2,4 hektár alapterületű sánccvár;

3. a hegy délkeleti ormán egy kisméretű kővár, egy Árpád-kori lakótorony falmaradványa;

Léleklyuk-barlang. A torok és a gádor a deréküreg felől.

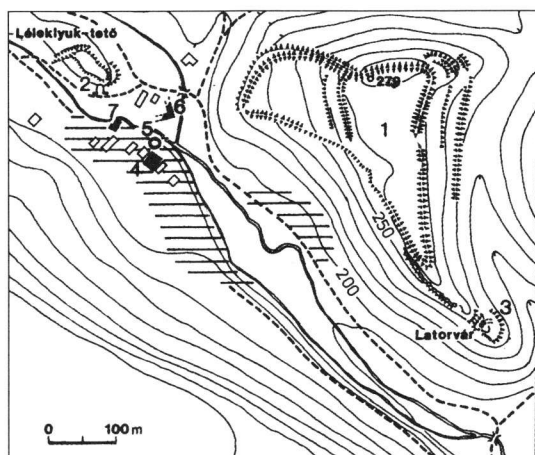
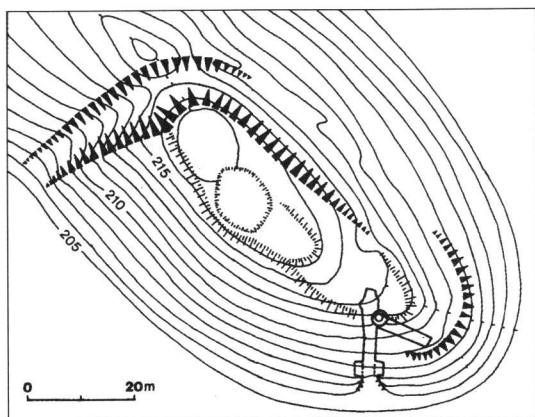

4. a Latorvár-tetőtől nyugatra, lent a völgyben, a Lator-patak két partján pedig egy Árpád-kori (?) település (a minden bizonnyal *Váralja* nevű helységet kőkemencés házak, kőépületek és egy körtemplom alapfalai jelzik);

5. a településtől északnyugatra, a Léleklyuk-tetőn pedig egy közelmúltban felfedezett, ismeretlen eredetű sáncvár, aljában a mesterségesen kialakított kürtős sziklahelyiséggel a *Léleklyuk-barlanggal*. (2. ábra) A kisméretű földvár építésének és használatának idejét okleveles és irodalmi adatok, valamint régészeti leletek hiányában nem áll módomban meghatározni. A kutatók tipológiai megfigyelések alapján megállapították, hogy e földvár kora a 11. századi nemzetségtői várépítés és a 12. századi lakótorony emelése közötti időszakra esik.³

Sály-Latorút településeggyüttesének régészeti feltárása nyomán a régészek előtt egy 10. századi nemzetségtői központ képe bontakozott ki. A kutatás 1979-ben kezdődött, el. A sáncátvágások során beigazolódott, hogy a Lator-hegyen lévő földvár faszervezetes sánc: az egymásba csapolt gerendamaradványok alapján sűrű és rekesz és rácsszerkezet tárult fel, amelyet a külső szélén két, a belsően három sorban húzódó cölöpök erősítettek meg.

2. ábra

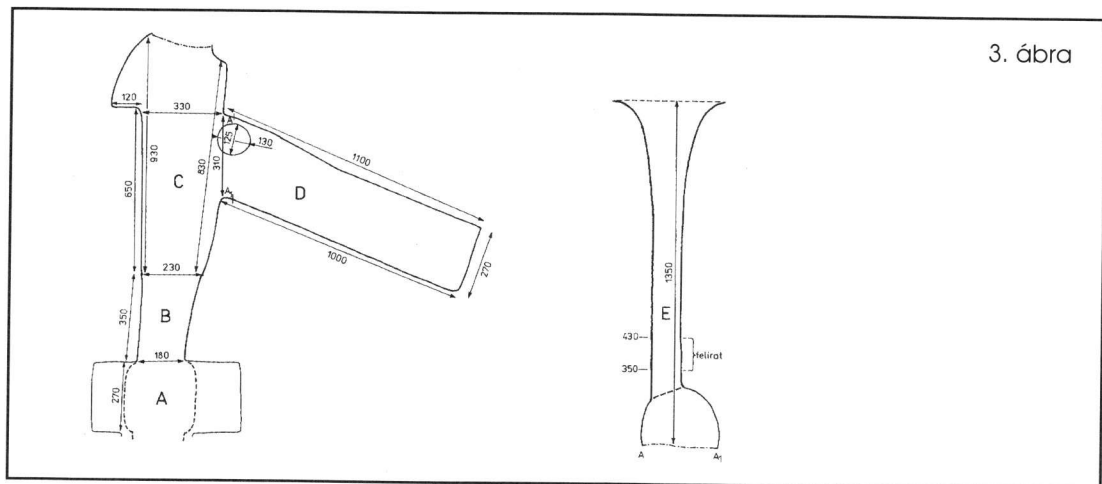
1. ábra

A 11 méter talpszélességű, 3 méter magas sánc tetején egy másfél méter széles, agyagba rakott kőfal húzódott. A sánc földje a belső harmadot kivéve vörösré égett. Az üvegkemenységű réteget a faszervezet meggyújtásával hozták létre: a gerendák kövek közt feküdtek, s az így kialakított nyílások biztosították a levegőjáratokat a tökéletes kiegészítéshez. (Meggjegyzem, vannak olyan kutatók, akik nem fogadják el a *vörössánc* technika létezését, és az ilyen átégett földsánc keletkezését véletlen tűzvészrel vagy ellenséges támadással hozzák kapcsolatba.)

A földvár építésének idejét a sánc földjéből, a gerendavázakra tapasztott agyagból előkerült 10. századi kerámiatöredékek datálják, s ezek alapján az a várat *Anonymus* által említett Örsur várával azonosítják. A vár olyan építési periódusra mutat, amelynek közvetlen előzménye az említett őskori telep volt.⁴

A sáncvár alatti völgyben feltárt épületegyüttes pedig nagy valószínűséggel a középkori írott forrásokban is említett *Váralja* településsel azonos, melyet az Örsur nemzetség *Váralja* ága birtokolt. A nemzetség ezen ágát 1230-tól említik oklevelek. Ők

3. ábra

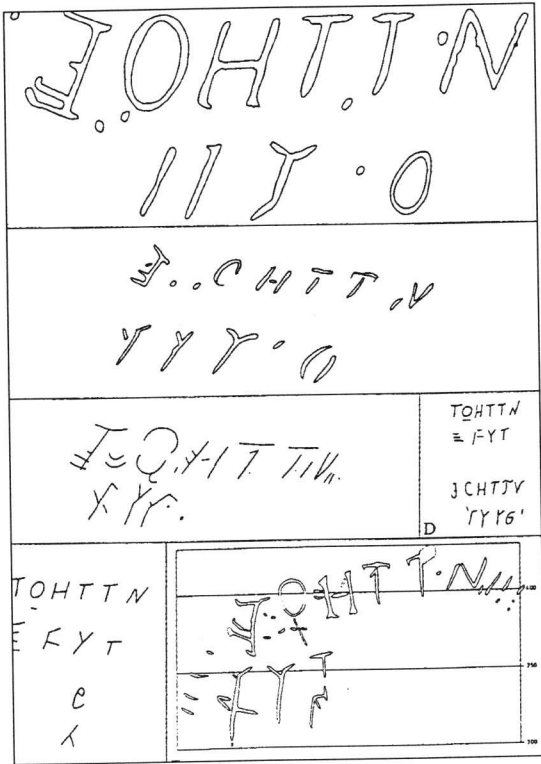
emeltették a latori lakótornyot is, míg a közeli Kács határában a daróci Tibold ág épített várat. Az Örsur nemzetség Bükkalját birtokló családjainak nemzetségi monostora is Kácson épült fel a 11. században.

Ilyenformán a Sályi-patak forrása (Vízfő) mellett kialakult település korát a régészek a 10. századra kelteznek, hozzátéve, hogy az itt lakók minden bizonnyal a honfoglalást követően rögtön megtelepültek. Ezt egy innen szórványleletként előkerült, palmettás díszítésű, agancsból készült zablapálca bizonyítja. A 2. számú házból 9. századra jellemző kerámia, a 3. számú házból vasolvasztáskor használt, fujtató agyag fúvócsövek kerültek elő, valamint honfoglalás kori edények.⁵

Ennek a keltezésnek azonban ellentmond a vár alatti *suburbium* néhány lelete melyek a későavar korszakhoz kapcsolódnak. „Az egyik ház betöltésében későavar szíjveretek kerültek elő, más házaknál viszont nagyon archaikus kerámiát találtunk, amely jellegét tekintve akár 8. századi vagy korábbi is lehet” – írja Mesterházy Károly egyik tanulmányában.⁶ Ez pedig azt jelenti, hogy a 10. századi (?) sáncvár létesítését jóval – akár több évszázaddal is – megelőzte a lenti település kiala-

kulása! Mesterházy Károly ugyan azt a következtetést vonja le, hogy a „magyar főnök szláv település mellett építette fel várát”, abból a kellően alá nem támasztható felfogásból kiindulva, miszerint „a 9. század végén a Kárpát-medencében csak szláv nyelvű népességet tudunk kimutatni.”⁷

Mesterházy Károly egy másik írásában azon töpreng, hogy elszlávosodott avarok vagy elavarosodott szlávok laktak-e ezen a tájon, ahol „szláv népességről a korai oklevelek közvetlenül nem vallanak, de a máig is élő szláv helynevek egyértelműen bizonyítják 10-11. századi jelenlétüket”. Szerinte ugyanis: „A latori településhez legközelebb Cserépfalu 1248. évi határjárásában említenek egy Szuduszkafő (Zuduskafeye) határpontot, amely egy szláv »összeszorulat« jelentésű szóra megy vissza.” Tekintettel arra, továbbá az egyik ház átégett padlójáról előkerült szláv településeken gyakori, nagy négyszögletes agyagtepsi oldaldarabjára, valamint az avarokra jellemző cserépküst és sütőharang hiánya miatt és a település szokatlan fekvése alapján (síkvidék széles árterre helyett a hegyvidék lábánál egy összehúzó völgyben található) Mesterházy

4. ábra

Károly a szláv lakosság mellett tör lándzsát. Igyekezetével összhangban e település temetőjét nem az 5 kilométerre lévő sályi avar temetőben találja meg, hanem a Bükk túoldalán lévő bélapátfalvi temetőben, mert ennek sírmellékletei közt korabeli szláv (mórvai) temetőkre jellemző ékszert is találtak. A korai szlávok egyetlen biztosnak (?) tartott hagyatéka azonban csak egy kőkemencés gödörház három edénye (!), melyek alapján e házat a 7. századra keltezik, nem kizárva annak korábbi használatát sem.⁸

Ebben az izgalmas régészeti környezetben bújjik meg a Léleklyuk-barlang. (3. ábra) A mesterséges, kürtős sziklaüreget először Bartalos Gyula ismertette 1891-ben az *Archaeologiai Értesítő*ben: „Még nevezetesebb... a latori léleklyuk, ezen riolitbarlang-

nak hossza 24 lépés, oldalága 10 lépés; hogy pedig ez sem pince nem lehetett, sem hodály, világosan bizonyítja ama tágas léleklyuk, melynek átmérője másfél méternyi lehet és egyenes irányban a dombtetőig viszen ki, és tátott szájjal nyeli be az esőt, havat; a süvöltő vihar pedig szabadon jár be rajta...”⁹

A bejárat után egy sziklahelyiségbe lépünk, ahonnan pontosan északi irányba vezet a főüreg, amely az elejénél 1,8 méter széles, a vége felé pedig 3,3 méter (a magasságát a padlószint feltárásával lehetne meghatározni, jelenleg átlag 2 méter). A 13 méter hosszú folyosó rakott falban végződik. Ebből 6,5 méter után kissé hegyesszögben ágazik ki az oldalfolyosó, amely 10-11 méter hosszú és 2,7 méter széles. Az oldalág elejénél nyílik az a széles, 1,25-1,3 méter átmérőjű, függőleges kürtő, mely a vár sáncaival övezett dombtetőre vezet. A boltozatos pince oldalfalába több fülkét faragtak. Ezekben még Bartalos felismerte a keretek nyomait, amelyekből a kaptárfülkékhöz hasonlóan a lefedés tényére következtetett.

A kőzetbe faragott kürtő oldalába feliratot véstek, amelyre már Bartalos is felfigyelt: „Fent a léleklyukban, körülbelül 5 méternyi magasságban betűalakú véseket vettünk észre, ezeknek fölismerése és följegyzése végett magas lajtorját szereztünk, melyet hosszú kötél segítségével felülről, a léleklyuk nyílásából bocsátottunk alá; az eredmény minden reményt meghaladott, amennyiben sziklába vésett föliratnak jutottunk birtokába...”¹⁰ A feliratokat Bartalos háromszor másolta le, s kéziratos naplójába le is rajzolta a jeleket: 1887-ben, 1889-ben és a legpontosabban 1892-ben. (4. ábra)¹¹ 1962-ben Saád Andor, 1964-ben Mihály Péter jegyezte le a kőzetbe rótt feliratot.¹² 1994-ben tanítványaival pontosítottuk a helyiség alaprajzát,

betájoltuk a folyósókat és az ilyen esetekben használatos módszer szerint *dörzsöletet* készítettünk a jelekről. (5. ábra)

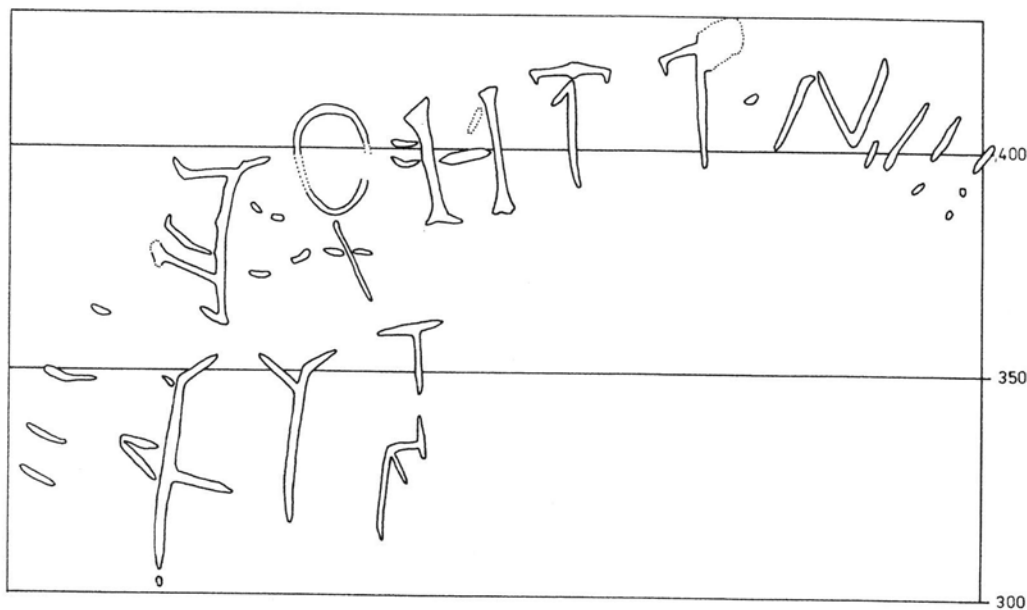
Az éremgyűjteményéről is híres Bartalos Hampel Józsefhez írt 1891. január 26-án kelt levelében azt nyilatkozza, hogy szerinte a vésetek a párthus pénzek felirataihoz hasonló alakot mutatnak.¹³ Szendrei János aki Bartalos és Kandra társaságában 1892 nyarán járt a helyszínen az Archaeologiai Értesítőben közli a feliratot: „A ciceró betűkön kívül előforduló két betű a »hunszkitha« abc betűihez hasonlít, de van analogiája az etruszk betűkhöz is, pár hasonló betű előfordul a (tiroli) pfatteni etruszk föliraton.”¹⁴

A felirat habitusa és a jelek alapján a legközelebbi párhuzamot *Madarában* találjuk meg! Fehér Géza munkáiban történik említés hasonló feliratokról és rovásokról: „Nagyon érdekes emlékek mutatnak egy ősi korra, amikor görög betűk közé bolgár-török rovásjeleket véstek: a madarai szikla egy nehezen megközelíthető barlangjának a benyílása

előtt a sziklában vannak rovásjelek, a bejárat falán pedig van egy felirat, amelyben a görög betűk között rovásjelek vannak...”¹⁵ Erre a párhuzamra Bicskei Zsolt hívta fel a figyelmet. Az ő olvasata szerint a jelek feloldása így hangzik: MOGYARIJAK ISTENÜI (MEGYERIEK ISTENIÉ, esetleg MOGYAR ÍJAK ISTENIÉ).

A Bartalos Gyula régészeti-történeti kutatásait bemutató tanulmányom lektora, Kovács Béla szerint a latori Léleklyuk romlott felirata zömében inkább latin-, esetleg cirill betűs, ezért az írásképp analogiáját a Constanta melletti murfatlari barlangkolostor feliratai között lenne érdemes keresni. „A Murfatlár mellett felfedezett barlangkolostor a maga számos felírásos emlékével és főként állatábrázolásaival a különböző folyosófalakon, minden kétség nélkül törökös népek emlékeit őrzi, ámbar a későbbi századokban már glagolita- és óegyházi szláv cirillika is keveredik velük. Ebben a barlangkomplexumban mintha találkát adtak volna

5. ábra

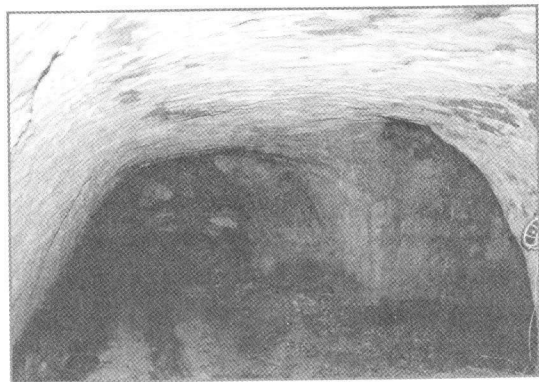

egymásnak a törökös népek és a szláv kultúrák, főleg írástörténeti tanúbizonyságok szerint.”¹⁶

A betűvésetek formái, valamint a latori ásatások eddigi eredményei alapján egyelőre megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a Léleklyuk feliratát a 8-9. században itt élt avar etnikumnak – esetleg etnikumában és nyelvében keverék avar-szláv(?) népességnek – tulajdoníthatjuk.

A képet tovább színezi, hogy a Léleklyuk-barlang közeléből egy másik epigráfiai jellegű írásos emlék is előkerült, amely talán kapcsolatba hozható a kürtő feliratával. A Lator-hegyről szórványemlékként ismertté vált hun kori madárfejes bronzcsat¹⁷ tuskéjén látható bevéséseket Harmatta János hun (türk) rovásírásnak határozta meg. A következő jeleket azonosította: ²t, ²t, ²s/š, ⁰h. „Ha tényleg felirattal van dolgunk s nem véletlen karcolásokkal vagy sérülésekkel, akkor ez az olvasat Tütüšün-nek értelmezhető s ez a Tütüš személynév birtokos esete: »Tütüšé«.”¹⁸

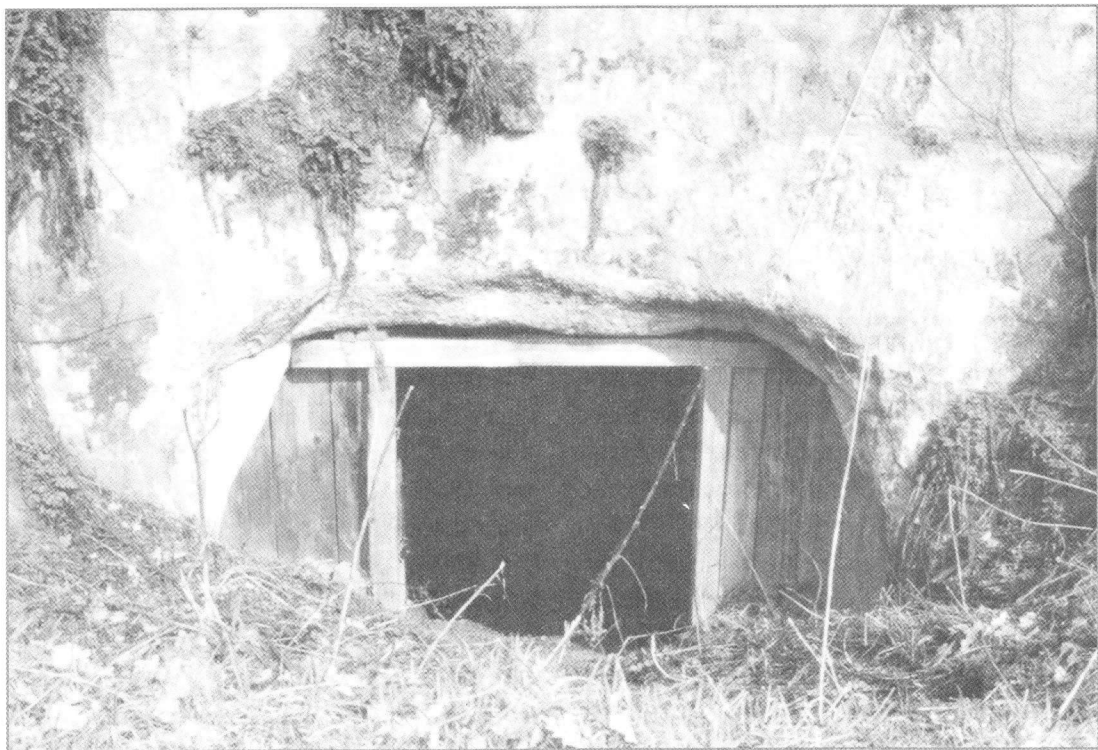
A Kárpát-medence történetének talán legtöbbet vitatott évszázada a 9. század. Ezen belül fontos probléma az avarság, az avar politikai hatalom és állam szervezet megszűnése

A Léleklyuk-barlang derékürege a lefalazott végével. Jobbra az oldalág nyílik.

vagy továbbélése. Az *Alföld a 9. században* című konferencia előadásai árnyaltan rajzolták meg e korszak történeti képét¹⁹, melynek tanulsága ez: a régészeti és történeti források alapján mára már bizonyossá vált, hogy Nagy Károlynak az Avar Birodalom ellen 791-802 között vezetett hadjáratai, a kagán és a jugurus főleg a Tisza-vidéket sújtó 795. évi beháborúja²⁰, valamint Krum bolgár kán 803-804. évi alföldi hadjáratai²¹, végül Omurtag hódításai nyomán az Avar Birodalom, mint államszervezet megszűnt ugyan, de az Alföld nem vált lakatlanná.²² A kapkan Nagy Károlyhoz való menekülése – az Avar Kaganátus dunántúli részének a Frank Birodalom Avar Tartományává minősülése – nyomán a politikai hatalom és szervezet terén sem maradhatott úr. Véleményem szerint a tiszta-vidéki szállásterület korábbi népsűrűséghez képest megfogyatkozott avar népességének *szervező központját* éppen itt, a jól védhető Bükkalján, az Északmagyarországi-középhegység és az Alföld határán alakították ki.²³ Ezt látszik igazolni egy, a Csörsz-árokmal kapcsolatos észrevétel is. A csincsei sáncátvágást végző régész ugyanis arra a felismerésre jutott, hogy a 9. században a még teljesen fel nem töltődött árkot felújították, és azon az avarok *fordított irányú védekezésre* utaló művet hoztak létre.²⁴

Az alföldi hosszanti sánc-árkok (Csörsz-árok, Kis-árok, Ördög-árok stb.) elkészítését, pontosabban azok egységes rendszerré történő kiépítését Bartalos Gyula egri régész-történész, tudós pap egyébként az *avaraknak* tulajdonította.²⁵ Vélekedését Karoling kori forráshelyekre és Rómer Flóris²⁶ érvelésére építette. A Frank Birodalmi Évkönyvekben (*Annales regni Franco-rum*) említett avar hring²⁷ kilenc gyűrű-zetének²⁸ egy részletét Bartalos a Tisza vidékén véli megtalálni.

A Léleklyuk-barlang bejárata.

796-ban a frankok Erik és Pippin – Nagy Károly fia – vezetésével betörnek az Avar Kaganátus területére. Átkelve a tudun országrészén Pippin a Duna partján tábort vert és tárgyalásokat kezdett a kagánnal, akit megadásra akart bírni. A kagán tarkánjainak népes kíséretével elismerte a frankok uralmát. A meghódolás elől menekülő avarok a Tiszán túl kerestek menedéket, Pippin pedig átkelt a Dunán, hogy eljusson a kagáni székhelyhez, mely valóban a Duna-Tisza-közén állott.²⁹ Bartalos ezek alapján úgy gondolta, hogy nemcsak a kagáni székhely, hanem a szállásterületek is körül voltak sáncolva: „Vajon ez a tiszai gyűrűzet hol kereshető máshol, ha nem azon a helyen, melyen még a földsáncok máig is fenn vannak, ha nem ott, hol a Győr nevek máig is értelemmel bírnak? Éppen ez a mi vidékünk...”³⁰

Bartalos végkövetkeztetése, mely szerint a különböző „ősnépek” által készített sánc-árkokat az avarok építették volna egységes rendszerré ugyan nem nyert bizonyítást, ám hogy azokat az avarok is használták, az igen. A Csörsz-árok csincsei szakaszán tett régészeti megfigyelés tehát alátámasztja mind Bartalos véleményét, mind pedig a fenti feltevést, miszerint az avarok egyik meghatározó töredéke, (pontosabban az avarok vezető nemzetségei) a kaganátus megszűnését követően az Északi-középhegység (Mát-raerdő) előterében, illetve a hegyvidék belsőjében húzódott meg, s innen, az egyik erődített központjukból – a későbbi Váralja (Latorút) településről – igyekeztek újjászervezni megbomlott államiságukat.

A kapkán Dunántúlra – a Frank Birodalom Avar Tartományába – történő áttelepü-

lését követően az avarok néhány dunánin-neni nemzetségének szövetsége a Mátraerdő hegyeinek menedékében őrizte meg függetlenségét, és innen vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Kijevnél tartózkodó magyarokkal, Álmos népével. Bár a legtöbb kutató Anonymus *kumánjait* (*cumanusait*) a kabarokkal (Bíborbanszületett Konstantinos művében *kavarok-KaBapoi* szerepelnek) azonosítja, és a kunnak mondott kabaroktól származtatja a *palóc* néprajzi csoportot. Anonymustól tudjuk, hogy a Mátraerdőben letelepedő három „*kumán*” törzset az Aba, a Bors (Borsu) és az Örsur (Vrsuuru) nemzetség vezette. Anonymus „*kumánjait*” már Padányi Viktor az avarok északkeletre szorult részének gondolja, akiket a környező szlávok neveztek polovcoknak. Szerinte Aba, Bors és Örsur avar nemzetségek voltak, és vezéreik nem csatlakoztak, hanem elébe mentek a közeledő honfoglalóknak, küldöttségileg üdvözölték őket.³¹ Nagy valószínűséggel sor kerülhetett egy kényszerű összecsapásra a két rokonnép között Kijevnél, amely Álmos győzelmével végző-dött a ruténok oldalán harcba szálló avarok ellenében. Ez az összeütközés azonban egy megkötendő szövetség alapját képezte.

Legutóbb Szádeczky-Kardoss Irma jutott hasonló következtetésre a magyar jogtörténet elemzése kapcsán. Szerinte is a birodalmukat veszített avarok egy része (amely nem vált frank vazallussá, bolgár vagy morva alattvalóvá) az Alföldet északkelet felől övező hegyek közt, a Kárpátok külső oldalán lévő gyeprévidéken talált menedéket. „Ezek lehettek a Kijev alá vonuló, s ott Álmos népéhez csatlakozó kunok, talán diplomáciai küldetésben is a többiek követeként – vagy érdekeik védelmében. Mindenesetre a Verecke utáni események erre utalnak, vala-

mint arra, hogy a kunok csatlakozása és a foglalásban való hadi, vagy még inkább a békés behódolást elősegítő részvétele egyben az elveszett jogok visszaszerzésének feltétele vagy lehetősége is volt.”³²

A Mátraerdő vidékén letelepedő három „*kumán*” törzset az Aba, a Bors (Borsu) és az Örsur (Vrsuuru) nemzetség vezette. E tájéknak az Eger-pataktól nyugatra eső részén az Abáknak jutott nagy földadomány: Anonymus szerint Árpád fejedelem e nemzetség őseinek, Ednek és Edumennek ajándékozta e területet. A Bükkalján Örsur és apja, Ócsád, délre Alaptolma apja Ketel, a Tisza mentén Ohat és Tarcal, a Sajó vidékén Bors és apja, Böngér kaptak földbirtokokat. Anonymus elbeszéléséből kitűnik, hogy ezen területek foglalása békés körülmények között történt, errefelé hadműveletek nem zajlottak. Böngér fia, Bors is kitűnő terepismerettel, szervezeten, a helyi lakosokkal együttműködve mozog Felvidék hegyei között. „*Ami a kunok szereplésének eseményeivel együttesen értékelve arra utal, hogy itt egy-egy kun nemzetség a saját korábbi birtokait szerezhetette vagy kapta vissza, így Árpád adománya az eredetileg is saját nemzetségi birtokokban erősítette meg őket.*”³³

Az is tény, hogy Árpád magyarjai a honfoglalás eseményeiben vidékünkön nem kaptak sem szerepet, sem birtokokat. Az Aba és az Örsur nemzetség szállásterülete közé, az Eger-patak völgyében (Almagyar – Megyer törzs) ugyan beékelődött egy fejedelmi birtoktest, de az csupán későbbi fejedelem. Taksony, majd Géza idején került sor több nemzetségfői központ kisajátítására, ekkor „*kumán*” nemzetségi területek is fejedelmi birtokba kerültek.³⁴ (Később István király az Eger-patak völgyének középső szakaszát az egri egyházmegye szervezésekor az

egri püspöknek adományozta. A hajdani fejedelmi birtoktestből a püspöki székhely közvetlen környezetében kialakult sajátos egyházigazgatási egység lett: ez a Vallis Agriensis, az Egri Völgy.)

Egyszóval a „*kumánok*” – azaz avarok – az Árpád által irányított honszerzés révén ősi birtokaikat megtarthatták, a fejedelem birtokaikban őket megerősítette. Sály – Latorúton tovább virágozhatott az Örsur nemzetiség nemzeti központja: a sánccvár és az általa őrzött Váralja suburbium. De kanyarodjunk vissza még egy gondolat erejéig a honfoglalást megelőző idők Léleklyuk-barlangjához!

Nagy a valószínűsége annak, hogy Váralja 9. századi politikai centrummá válását megelőzően eredendően *kultikus, szakrális központ* volt. Ezt a vélekedést erősíti a körtemplom megléte is, noha Árpád-korinak tartják a kutatók; továbbá az is elgondolkodtató, hogy a kürtős sziklahelyiséggel kapcsolatban szinte minden esetben a szakrális rendeltetés lehetősége fogalmazódott meg. Közbevetően megjegyzem, hogy e bükkaljai kürtős sziklahelyiségnek két középkori (?) analógiáját ismerjük. Az egyik a Pomáz melletti Holdvilágárokban, a Nagysziklában található kürtős barlang (a kürtő aljában és a szikla külső falán szintén rovásfelirat van)³⁵; a másik Bulgáriában, a Provadiai-platón, Roják 12-14. századi barátalkásai közül a 3. számú sziklaüreg.³⁶

A bükkaljai Léleklyuk-barlangról és környezetéről így ír Bartalos Gyula: *Dr. Szendrei János a Mythra istenség kultuszát keresi e helyen: eddig azonban egyenesen idevonatkozó jeleket nem találtunk. Az kétségtelen, hogy a latori ősvár és e hely összeköttetésben volt, ott pedig... a IV. századból I. Valentinianus római császár pénzét találtam, így nagyon hihető, hogy az*

*ittenlakó barbár nép a rómaiaktól vette át a Mythra bálvány imádását, melyet, mint tudjuk, a betlehem-i istálló barlangban született Istenember kultuszának utánzására mindenütt barlangokban, kőüregekben tiszteltek.*³⁷ A sziklahelyiséggel kapcsolatban Mesterházy Károly is kultikus, vallási rendeltetést lát valószínűnek, és megépítését zoroasztriánus (párszi) temetkezési szokásokra vezeti vissza.³⁸

Egyébként a Léleklyuk-barlang megtekintése nagy szerepet játszott Kandra Kabos fő művének, a Magyar Mythológiának megírásában is. Bartalos Gyula így emlékszik erre az eseményre: „...midőn egy ízben Szendrei dr.-al hármásban kirándultunk a latorúti Léleklyukhoz, hol ismeretlen betűkkel rovtott írás van a sziklában. Ezt és a barlangnyílást Szendrei pogány kultuszra vezette vissza és felszólítja Kandrát, hogy írnia le a vidéki mytra-kultusz ezen szentélyét.”³⁹ Elgondolkodtató, hogy két kürtős barlanggal kapcsolatban is – egymástól függetlenül, térben és időben is távol – ugyanaz a vallási motívum bukkan fel: a *Mithras-kultusz*! Itt a Bükkalján, a múlt század utolsó éveiben tehát Szendrei János, az Országos Régészeti és Embertani Társulat titkára részéről csakúgy, mint a pilisi Holdvilágárokban egy fél évszázad múltán Sashegyi Sándor amatőr régész, helytörténet-kutató részéről ugyanaz a vélemény fogalmazódik meg. Sashegyi a kürtős barlang ismertetése után, különösen a sziklafalba vésett jelek és a függőleges akna révén, azt a következtetést vonta le, miszerint az egy nagyjelentőségű szent hely, beavatási templom, Mithras-szentély lehetett a kereszténység elterjedése előtt.⁴⁰

Ez a vélemény a Dunántúl esetében természetesen tűnik, gondoljunk csak a Pannonia római építészeti emlékei sorába tartozó fertőrákosi Mithraeumra, azaz Mithras-

egyik erődtett avar központot (fejedelmi szálláshelyet/vezéri székhelyet) Erik friauli herceg.

21 Feltételezések szerint ezen bolgár támadások – és a szlávok ellenséges fellépése – következtében települt át a kapkan (minden bizonnyal a kagán utódjának méltóságneve, ebből a szóból származhat Koppány vezér neve) előkelőivel együtt a frank fennhatóság alá tartozó Dunántúlra, Sabaria és Carnuntum közé.

22 Szádeczky-Kardoss Samu, 1998. 284, 305-306. o.

23 Baráz Csaba, 1997. 202, 208-214; 1999. 42-48. o.

24 Fischl Klára, 1995. 33-46. o.

25 Bartalos Gyula, 1910; A Turán 2001. IV. évfolyam 4. számában, az Űtközet a Tarna völgyében című írásomban az Alföld hosszanti sáncárokrendszeréről kialakult vélekedésekre röviden kitértem.

26 Rómer Flóris 1870. 80-81. o.

27 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores I. Hannover, 1826. Einhardi Annales: ...Hunorum regia que Hringus vocabatur..., ...Pippinus autem, Hunis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae, ut dictum est, Hringus a Longobardis autem Campus vocatur...; Annales Laureshamenses: ...cum exercitu suo peruenit ad locum, ubi reges Avarorum cum principibus suis sedere consueti erant, quem et in nostra lingua Hringe nominant. Ezen adatok értelmezése szerint a hring a fejedelmi központot, az avar kagáni székhelyet jelöli. Szőke Béla 1960. 61-63.; Ha már most a három szó alapján az avar fejedelmi szállás jellegére következtetést akarunk levonni, akkor módszertanilag úgy járunk el helyesen, ha a regia, camp (us) és hring (us) szavaknak azokat a jelentéseit vesszük figyelembe, amelyek közelállnak egymáshoz vagy éppen fedik egymást. Ezt figyelembe véve a regia szónál a 'királyi vár', a camp (us) szónál a 'táborerőd', a hring (us) szónál pedig a 'lezárt, körülhatárolt hely' jöhetne leginkább számításba. Így e szavak jelentéseinek vizsgálata alapján leginkább arra gondolhatnánk, hogy az avar fejedelmek szálláshelye valamilyen állandó jellegű, sáncokkal körülhatárolt és megerősített település lehetett. Harmatta János 1960. 64.

28 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores II. Hannover, 1845. Monachi Sangallensis

de gestis Karoli imperatoris libri duo: Terra, inquiens, Hunorum novem circulis ingebatur. és Novem hegín muniebatur. A sangalleni szerzetes szerint A hunok országa... kilenc kerítéssel volt körülveve, illetve kilenc heginnel – élő sövénnel, palánkkal? – megerősítve.

29 Az Einhardi Annales alapján Bartalos Gyula, 1885. 347. o.

30 Bartalos Gyula, 1885. 347-348. o.

31 Padányi Viktor, 1989. 347-348. o.

32 Szádeczky-Kardoss Irma, 2002. 13. o.

33 Szádeczky-Kardoss, Irma 2002. 15. o.

34 Szabó János Győző, 1984. 30. o.

35 Sashegyi Sándor, 1955 (1998)

36 Mihály Péter, 1975. 47., 1979. 76-77. o.

37 Bartalos Gyula, 1901/46-52. 96. sz.; Szendrei a Lator-tető sáncain belül szintén találtak pénzleletet: Egy már megbolygatott hamvvederben egy Nagy Constantinféle római denárt találtunk. Itt tehát az a ritkább eset fordult elő, hogy az őskori erőd háromszoros sáncain belül volt a hamvveder temető. Szendrei János, 1892. 369. o.

38 Mesterházy Károly, 1994/b. 203. o.

39 Bartalos Gyula, 1906. 17. o.

40 Sashegyi Sándor, 1955. 60. o.

41 Baráz Csaba, 1999. 49-56. o.

42 Dümmerth Dezső, 1987. 95-110. o.

43 Baráz Csaba, 1999; 2000/1; 2002/2

44 Baráz Csaba, 2000/3

45 Baráz Csaba, 2002

46 Baráz Csaba, 2000/4

47 Baráz Csaba, 1999

48 Born Gergely, 2000 (2001)

IRODALOM

BARÁZ CSABA, 1997 *Bartalos Gyula (1839-1923) régészeti-történeti kutatásai*. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve (Agria XXXIII.) 177-249. o.

BARÁZ CSABA, 1999 *Kaptárkövek a Bükkalján. Sziklaméhészettől a magyar ősvallásig*. Debrecen, 1999.

BARÁZ CSABA, 1999-2000/1 *Kaptárkövek. Szakrális emlékek a Bükkalján*. Eger, 2000.

BARÁZ CSABA, 2000/2 *A kaptárkövek fülkéinek koráról, rendeltetéséről és használatáról*. Turán 2000. 3. sz. 72-81. o.

BARÁZ CSABA, 2000/3 *Törökasztal – Oltárkő a*

- Tarna völgyében. In: *Élő táj*. Szerk. Buka László. Debrecen, 2000. 266-274. o.
- BARÁZ CSABA, 2000/4 *Várak vagy szakrális építmények? A bükkaljai Leányvár és Halomvár rejtélye*. In: *Élő táj*. Szerk. Buka László. Debrecen, 2000. 211-227. o.
- BARÁZ CSABA, 2002 *Attila sírja és az őrzők. Csabai Pál táltos igaz története*. Turán 2002. 2. sz. 103-111. o.
- BARTALOS GYULA, 1885 *Eger vidékének történetírás előtti emlékei* In: *Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez*. I. Szerk.: Kandra Kálmán, Eger. 322-362. o.
- BARTALOS GYULA, 1891 *Egervidéki kaptárkövek és barlangok*. Archaeologiai Értesítő XI. 136-141. o.
- BARTALOS GYULA, 1891/2 *Sétáljunk ki az Egedre 1. Eger 1891*. 22. szám.
- BARTALOS GYULA, 1886-1900 *Hazánk ősi honvédelmének tanulmánya 1886-tól 1900-ig teljesített feljárásaim és mások szavahihető értesítéseinek feljegyzése nyomán*. Kézirat. OSZK Kt. 1-813.
- BARTALOS GYULA, 1901 *Egri Híradó* 1901. 96. szám 1906 Kandra Kabos emlékezete. Eger.
- BÓNA ISTVÁN, 1993 *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993.
- BORN GERGELY, 2000 (2001) *Előzetes jelentés az 1998. július 20-21-22-ei terepbejárás radiesztéziai méréseiről*. In: *Élő táj*. Szerk. Buka László. Debrecen, 2000. (Utánközlés: Turán, 2001. 4. sz. 51-55.
- DÜMMERTH DEZSŐ, 1987 *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1987.
- FEHÉR GÉZA, 1931 *A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik*. Archaeologia Hungarica. VII. Budapest, 1931
- FEHÉRNÉ WALTER ANNA, 1975 *Az ékirástól a rovásírásig I-II*. Buenos Aires, 1975.
- FISCHL KLÁRA, 1995 *Előzetes jelentés a Csörszárók kutatásáról Csincsén*. Somogyi Múzeumok Közleményei 11. 33-46. o.
- GÁDOR JUDIT, 1985 *A sály-latori nemzetségfői központ kutatása*. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Szerk. Fodor István SELMECZI LÁSZLÓ, Budapest, 1985. 115-125. 1987 Észrevételek az égett sáncok kérdéséhez a Sály-latori vörös sánc ásatási eredményei alapján. Soproni Szemle 41. 246-249. o.
- HARMATTA JÁNOS, 1960 *Adatok az avar hring kérdéshez*. Archaeologiai Értesítő 87. 63-64. 1997 HARMATTA JÁNOS, 1997 *A türk rovásírás legkorábbi emlékei*. A hun rovásírás. Antik Tanulmányok 1997. 1-2. sz. 159-174.
- LŐRINCZY GÁBOR, (Szerk.) 1993 *Az Alföld a 9. században*. Szeged, 1993.
- MESTERHÁZY KÁROLY, 1986 *Az Őrsur nemzetség Váralja faluja*. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk. Novák László - Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 85-104. n.k.
- MESTERHÁZY KÁROLY, 1989-1990A *felső-tiszavidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje*. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve (Agraria XXV-XXVI.) 235-274. 1994/a n.k. Avarok, szlávok, magyarok a Bükk-hegységben. Századok 861-876. n.k.
- 1994/b *Többgyökerű ősi vallásunk emlékei*. In: *Honfoglalás és régészet I*. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994. 195-205.
- MIHÁLY PÉTER, 1975 *A Pest megyei kaptárkövek topográfiája*. Studia Comitatus 3. 31-60.
- MIHÁLY PÉTER, 1978-1979A *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiája*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVII-XVIII. 33-86. o.
- NOVÁKI GYULA - SÁNDORFI GYÖRGY, 1992 *A történeti Borsod megye várai*. Budapest - Miskolc, 1992.
- PADÁNYI VIKTOR, 1989 - *Dentu Hungaria-Veszprém*
- RÓMER FLÓRIS, 1870. *Római sáncok*. Archeológiai Értesítő 80-81. o.
- SASHEGYI SÁNDOR, 1955 (1998) - *Holdvilágárok - Holtvilágárok*. Sashegyi Sándor 1955. év végén készített tanulmányának szerkesztett változata. Budapest, 1998
- SZABÓ JÁNOS GYŐZŐ, 1984 - *Adatok a patai főesperesség korai történetéhez*. In: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk. Havassy Péter - Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 21-89. o.
- SZÁDECZKY-KERDOSS IRMA, 2002 *Krónikáink és a jogtörténet II*. Turán 2002. 1. sz. 11-28. o.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU, 1998 *Az avar történelem forrásai*. Budapest, 1998
- SZENDREI JÁNOS, 1892 *Múzeumok, társulatok. Beszámoló Bartalos Gyula és Kandra Kabos kíséretében tett tanulmányútról*. Archaeologiai Értesítő 1892. 368-370. o.
- SZŐKE BÉLA, 1960 - *Az avarok hringje*. Archeológiai Értesítő 87. 61-63. o.